

priopćenja – *communicationes*

NEZABORAVLJENI RAHNER

Živan BEZIĆ

Premda je rođen prije sto godina (5. III. 1904.) i unatoč tome što je umro prije 20 godina (30. III. 1984.) ovaj veliki njemački teolog još je uvijek živ u sjećanju današnje generacije. Dok kod većine nas smrtnika s našom smrću umire i naš spomen, kod Rahnera nije tako.

Svuda po svijetu još se uvijek spominje njegovo ime i njegova teologija. Pogotovo u Njemačkoj, njegovoj domovini. Već s početkom ove godine po svim se teološkim revijama oživljuje njegov lik, o njemu se pišu knjige, doktorske disertacije i životna sjećanja, ili se nanovo tiskaju neka njegova djela.

Stoga je dobro da ga se sjetimo i mi Hrvati, jer je Rahner imao utjecaja i na naše suvremeno bogoslovlje.

Životni krug

Karl Rahner je rođen u Freiburgu (Breisgau, Njemačka) 5. ožujka 1904. godine u dobroj katoličkoj obitelji. Otac mu je bio gimnazijski profesor njemačkog i francuskog jezika, a majka plemenita i pobožna domaćica koja je dočekala preko sto godina života. U svojoj je obitelji kršćanski odgojila četiri mladića i jednu djevojku. Od četvero braće dva su postala svećenici u isusovačkom redu.

Stariji brat Hugo (1900. – 1968.) je u svemu bio uzor mlađemu Karlu, pa kad je maturirao 1922., ovaj je slijedio Huga te ušao u isusovački novicijat. Hugo je kasnije postao profesor patristike i rane kršćanske povijesti. I u tome je Karl nasljedovao starijeg brata, postavši također profesor, ali filozofije i teologije.

Završivši novicijat, Karl dovršava studij filozofije u Freiburgu, gdje mu je neko vrijeme bio profesorom glasoviti Martin Heidegger, pod čijim je utjecajem ostao cijeli život. No najveći utjecaj na mladoga Rahnera izvršili su spisi belgijskog filozofa Josipa Maréchal-a, koji je zastupao osuvremenjenu skolastiku.

Studij teologije je Karlo završio u Innsbrucku, gdje je zaređen za svećenika (1932.). Kako je Karl osjećao više naklonosti prema filozofiji, htio je doktorirati i habilitirati upravo filozofiju, ali mu je doktorska radnja bila odbijena. I tad se je Rahner sasvim prebacio na teologiju te je u njoj doktorirao i odmah počeo predava-

vati na isusovačkoj bogosloviji. Po okupaciji Austrije hitlerovci su mu zabranili predavanja, pa je Karlo vrijeme okupacije proveo u Beču kao dušobrižnik. Nakon pada nacizma, 1945. Karlo je opet u Innsbrucku kao profesor bogoslovlja.

Karl Rahner je na fakultetu izlagao neoskolastičku filozofiju, ali ju je nastojao osuvremeniti i prilagoditi potrebama današnjega čovjeka. S oduševljenjem je dočekao sazivanje II. vatikanskog sabora, no nije bio pozvan u njegovu službenu pripremnju komisiju. Tek kada ga je bečki kardinal König doveo u Rim za svoga savjetnika (1962.), postao je i koncilski »peritus« i marljivi pomagač u spremanju tekstova. Po završetku Koncila, Rahner dolazi na sveučilište u Münchenu (1964.), gdje na filozofskom fakultetu nastavlja predavanja glasovitoga teologa i konferansijera Romana Guardini, a na katedri katoličkoga svjetovnoga nazora iz Münchena je prešao na bogoslovni fakultet u Münsteru kao profesor dogmatike.

U međuvremenu je Rahner napisao čitavo brdo studija i knjiga, uređivao časopise i leksikone te držao brojna predavanja širom Europe. Česti je i traženi gost bezbrojnih simpozija i znanstvenih kongresa. Postaje i članom Međunarodne teološke komisije u Rimu (1969.). Poslije umirovljenja (1971.) nastanio se je u Innsbrucku, gdje je preminuo 30. ožujka 1984. i tu je pokopan.

Premda je K. Rahner bio duboki mislilac i vrlo izobražen teolog, ipak su ga u njegovu školovanju pratila dva nedostatka. Prvi je u tome što je svoj studij obavio samo u njemačkim i austrijskim učilištima (osim neko kratko vrijeme u Holandiji). Drugo mu se je ograničenje sastojalo u poznavanju samo njemačkoga, francuskoga (preko kojega je upoznao »la Théologie nouvelle«) i latinskoga jezika. Ostalim svjetskim jezicima, osim talijanskoga, nije vladao. Unatoč tome što je Rahner znao razmišljati u ekumenskim i univerzalnim okvirima, taj manjak mu je donekle ograničavao šire horizonte.

Misaon, ozbiljan, studiozan i neumoran u radu sasvim se je posvetio svome učiteljskom i svećeničkom zvanju.

Angažirani kršćanski pregalac

Rahner je budno pratio sva zbivanja u svijetu i u Crkvi. Nezadovoljan zbog čestih nesporazuma vjere i znanosti, Crkve i svijeta, nastojao ih je pomiriti novim filozofskim i teološkim pristupima. U toj težnji je svoja stajališta često i uporno iznosio u javnost, osobito u tisku. Postao je izuzetno plodan pisac nevjerojatno produktivne snage. Objavio je oko četiri tisuće svojih većih i manjih radova. Njegova sabrana djela broje 32 sveska.

Rahnerovo se pisanje odnosi na sva teološka područja, naročito na dogmatiku, povijest teologije, praktični moral, pastoral, duhovnost, sakramentologiju (posebno pokoru) i ekumenizam. Rado je ulazio u filozofske, ideološke, bogoslovne i ekumenske dijaloge. Posebnu je pozornost posvetio marxizmu zbog tadašnje njegove aktualnosti i raširenosti.

Suosnivač je brojnih crkvenih inicijativa i projekata, najviše časopisa, zbornika i enciklopedija. Među ostalima napominjem Concilium, izdavan po svem svijetu u više jezika, zatim *Internationale Dialog-Zeitschrift*. Redigira *Kleines Theol. Wörterbuch*, potiče niz *Quaestiones disputatae* i enciklopediju *Lexikon für Theologie und Kirche* u mnogo svezaka i npr. *Sacramentum Mundi*, *Mysterium salutis*, *Handbuch der Pastoraltheologie*.

U svezi s Rahnerom bi se mogla ponoviti izreka »nema gdje ga nema«. Upravo je iznenađujuća, gotovo čudesna, njegova radna sposobnost i marljivost te njegova tiskana i predavačka produktivnost. Ne usudujem se ulaziti u nabranjanje Rahnerovih studija niti objavljenih knjiga. U korpusu suvremene teologije ostavile su traga njegove knjige: *Hörrer des Wortes*, *Geist in Welt*, *Sendung und Gnade*, *Grundkurs des Glaubens*, te zbirka njegovih manjih spisa *Schriften zur Theologie*, sabranih u mnogo svezaka.

Odakle Rahneru tolika stvaralačka i publikaciona plodnost? Dakako, tu su po srijedi najprije njegova neumorna radišnost, velika naobrazba, golemo pamćenje, revna angažiranost za vjeru u svijetu, sposobnost za improvizaciju te velika potražnja za njegovom govorenim i pisanom riječi. I sam sam bio svjedokom te potražnje i načina kako su nastajale njegove buduće tiskovine. Prigodom svakoga Rahnerova predavanja na njegovu stolu i u blizini pulta s kojeg je govorio stršilo je na desetke mikrofona što su hvatali svaku njegovu riječ. Neki su mikrofoni pripadali njegovim studentima a neki oduševljenim slušateljima koji su htjeli imati njegova predavanja.

No, isto tako i dosta velik broj hvatača zvuka pripadao je agentima nekih izdavačkih kuća. Oni su netom prepisani text s diska podnosili govorniku na autoriziranje i odmah ga nosili u tiskarski stroj. Nu bilo je izdavača kojima je Rahner unaprijed davao koncesiju za hvatanje i tiskanje njegovih javnih nastupa.

Pri tome su slušatelji što su stajali bliže Rahneru mogli opaziti da na njegovu govorničkom stalku nije bilo napisano cijelo predavanje (kako je tradicija kod njemačkih sveučilišnih profesora), već samo točke ili skice, na temelju kojih je onda Rahner improvizirao svoje govore, ali očima uvijek okrenutim prema svome papiru. Ta spretna improvizacija, međutim, nije ništa umanjivala vrijednost njegovih govora, već je samo dokazivala Rahnerovu golemu inteligenciju i duboku sabranost.

Suvremeni teolog

Prvo što valja naglasiti jest da je Rahnerova teologija stvarana i pisana ne sistematski. Iako je držao katedru »sistematska teologija«, kako mnogi nazivaju dogmatiku, sam se nije držao nikakva sistema, pogotovo nije izlagao na učbenički način. Obradivao je teme kako su mu ih nametale prilike i život oko njega. I sam je priznavao manjak sustavnosti u svojoj tematici. Tako je primjerice rekao dopi-

sniku »Glasa Koncila« (br. 5, od 5. III. 1972.): »Jedan zatvoreni teološki sistem već je unaprijed krivi sistem«. Stoga je izbjegavao sustave i monopolna stajališta. Jedino sustavno djelo što ga je napisao bio je njegov *Grundkurs des Glaubens*, jer je tako zahtijevao pokoncilski tečaj za mlade bogoslovce.

Druga je značajka Rahnerove teologije što je sva prožeta filozofijom. Po svojoj dubinskoj naklonosti Rahner je bio mislilac i ništa nije prihvaćao što ne bi prije umno domislio. Kako je bio sklon existencijalnoj filozofiji, na njoj je gradio i svoju teologiju i sve je promatrao u svjetlu razuma i ljudske existencije. Kod njega je prevladavao »lumen rationis« i »dictamen existentiae«. No Rahner nije bio čisti racionalist, jer je priznavao i prava srca u ljudskom životu.

Izučavanje ljudske existencije navelo ga je da u središte svoje filozofije i teologije stavi čovjeka. U njima je čovjek imao odlučnu riječ. Na taj je način nastao *antropološki obrat* (»Anthropologische Wende«) u suvremenom bogoslovlju. Dakako, Rahner nije prešućivao Boga, ali ga je donekle stavio na razinu čovjeka kao božanskog partnera, pa je njegova *theo-logia* prerasla u *anthropo-logiu*. Ona je naličila elipsi s dva epicentra: Bogo-čovječstvo, koje je našlo posredništvo u Isusu Kristu. Rahner je taj svoj pristup bogoslovlju nazvao »transcendentalna antropologija«, no njegovi su ga kritičari radije nazivali antropocentričnim.

Rahner je nadalje želio da njegova teologija bude podpuno *suvremena* te da odgovara na aktualne potrebe, probleme i poglede modernog čovjeka. Stoga mu je tradicionalna teologija, skolastika i neoskolastika, izgledala zastarjelom i neadekvatnom obzorjima današnjeg čovjeka. On ju je znao, a njegovi epigoni još i više, nazivati »Denzinger-Theologie«. Stoga je rado problematizirao naslijeđene bogoslovne zasade, pa čak i poznati »Credo Pavla VI« iz g. 1968.

U pogledu vjerskih dogmi isticao je da dogmatsku srž treba razlikovati od njezine formulacije i verbalnog ruha u koji je zaodjevena. Glavno je sačuvati njezinu substancu, a tumačenje i jezično oblikovanje dogme pitanje je vremena u kojem je nastala, pa onda i moderne jezične osjetljivosti te stoga valja tražiti »die neue Sprachregelung«. Zato je teološki pluralitet, pa i pluralizam, i dozvoljen i potreban. S Ivanovim »aggiornamentom« treba ići do kraja. Na taj je način Rahnerov nauk doticao i neke extreme, a ovi su vazda pogubni. »Partnerski hod« Boga i čovjeka može skrenuti na odveć »ljudske« staze.

Doduše, Rahner nije želio biti extremist, bilo mu je do toga da ostane pravovjerni katolički bogoslov, kako je i sam izjavio u već spomenutom razgovoru za Glas Koncila. Tamo tvrdi da teologija mora davati odgovore na sva suvremena pitanja »ortodoksno, ali na nov način«. U tom je nastojanju ipak previše natezao teološki luk, uz pogibelj da ovaj popusti na jednom kraju.

U tom je lukovanju, mislim natezanju luka, zanimljiv i Rahnerov stav o odnosu naravi i milosti. Klasična je teologija tvrdila da milost ne pripada naravi, nego nadnaravi koju bitno nadilazi. Rahner misli da je »obedijencijalna potencija« naravi podpuno otvorena nadnaravi, tj. samom Bogu milosti, jer se On neograni-

čeno predaje ljudskome stvoru po Kristu (inkarnacija) i Duhu. Usljed toga Božje samodarivanje (Selbsmitteilung Gottes) u njemu postoji još prije Odkupljenja i primanja sakramenata kao »übernaturliches Existential«. Ustvari »čista narav« (natura pura) nije nikada ni postojala, kaže Rahnerova škola.

Kao posljedica takva shvaćanja milosti nastao je i Rahnerov izraz »anonimni kršćani«, koji bi trebao značiti da su već i svi pogani izjednačeni s kršćanima, jer Božja milost djeluje vazda, posvuda i u svakome čovjeku. Suvišno je spominjati da taj pojam bezimenog kršćanstva ne počiva na kršćanskoj Objavi te čini crkveno poslanje suvišnim, a nije po čudi ni samim predstavnicima nekršćanskih religija, budući da se one s time marginaliziraju i utapljaju u kršćansko more.

Još svakako valja spomenuti jednu osobinu Rahnerove teologije, a to je njezina usmjerenost pastoralnoj praksi (što je, na neki način, u razkoraku s njegovim anonimnim kršćanstvom). Za Rahnera bogoslovlje ne smije ostati na svome slovlju, ono treba prijeći u bogotvorje preko dušobrižništva. I on sam je bio praktični dušobrižnik u Beču, kad mu je od nacista bio zabranjen akademski rad. Stoga je Rahner namijenio svojoj teologiji pastoralnu orijentaciju. Tim više što i njemački protestanti svoj pastoral najčešće imenuju »praktična teologija«. Odatle i njegov golemi prilog petosveščanom zborniku *Handbuch der Pastoraltheologie*. Zgodna je njegova kratka definicija pastora: »Seelsorge ist Mit-Sorge mit dem sorgenden Gott«.

Premda je Karl Rahner bio teolog subtilnih analiza i pragmatičkih problema te se nije posvetio bogoslovnim sintezama i sustavnom iznašanju vjerskih istina, ipak je stalno težio jednom filozofsko-teološkom konceptu kršćanskog bogoslovlja, što je pri kraju života ipak pokušao ostvariti u svome »Grundkursu«. Težeći za još dubljom i sažetijom sintezom katoličkoga nauka, nehotice je pokrenuo pojavu kratkih formulacija vjere (Kurzformel des Glaubens), pokazujući svojim primjerom kako se to čini.

Münchenska epizoda

Rahnerovo akademsko djelovanje na Münchenskom državnom sveučilištu zaslužuje posebnu pažnju. Poslije završetka II. vatikanskog sabora, na kojemu je Rahnerov ugled silno narastao, te poslije emeritiranja glasovitoga teologa i konferansijera Romana Guardini, K. Rahner je bio izabran za Guardinijeva nasljednika na katedri filozofskog fakulteta u Münchenu, nazvanoj »kršćanski nazor na svijet«, a utemeljenoj upravo za Guardinija osobno. Novim je imenovanjem automatski bio izjednačen sa slavnim predšasnikom i postao jedan od najpoznatijih profesora na svijetu.

Ta Münchenska epizoda iz Rahnerova života dobro mi je poznata, jer sam se i sam tada nalazio na sveučilištu u Münchenu, gdje sam završavao svoj postdiplomski studij i spremao se za doktorat. Pošto sam već bio završio doktorandski tečaj

u Zagrebu i poslije upisa dopunskih teoloških predmeta, još mi je preostala i mogućnost upisa Rahnerova kolegija koji je bio predviđen za sve studente svih Münchenskih fakulteta. Tako sam postao Rahnerov slušač na filozofskom fakultetu.

Prigodom prvog upoznavanja Rahner me je pitao odakle sam. Odgovorih: iz Hrvatske, iz Splita u Dalmaciji. »A tko je vaš biskup?« – pitao me je profesor dalje. Izrekao sam ime dra Frane Franića. »Ah, da, dobro ga se sjećam s Koncila. To je jedan hrabar čovjek!«, ustvrdio je Rahner. Ta me je izjava prilično iznenadila, pa sam priupitao: »A po čemu je Msgr. Franić hrabar čovjek?«. »Po tome što je hrabro zastupao manjinu na Saboru«, zaključio je Rahner. Taj sam razgovor ovdje uzput spomenuo jer je znakovit za koncilsku situaciju. Sapienti sat!

Na početku Rahnerovih predavanja »aula maxima« na sveučilištu je bila, kao i kod Guardinija, dubkom puna. No to nije potrajalo dugo i polako se je broj slušatelja (nisu to bili samo studenti) počeo osipati. Kako se je osipanje nastavilo, Rahnerova su predavanja bila prebačena u manju dvoranu, zvanu »aula magna«. Tijekom vremena je i u njoj rastao broj ne slušača, nego praznih stolica, što je, dakako, oneraspoložilo predavatelja.

Zašto se je to osipanje događalo? Uglavnom s tri razloga. Najprije uslijed nehotičnog uspoređivanja obojice predavača sa strane auditorija. Elegantni i skladni lik Romana Guardinija ostavljao je prijatniji utisak od Rahnerove sitne pojave, velika čela, oštra pogleda, naočala debelih crnih okvira, čovjeka malena stasa a jakoga glasa. Guardini, sin talijanskoga diplomata, rođen u Italiji ali odgojen i školovan u Njemačkoj, pisao je i govorio goetheovskom nijemštinom. Slušalo ga se je s užitkom. Drugi je razlog razočaranja publike ležao u samom načinu Rahnerova govora. Guardinijeva briljantna retorika, začinjena romanskom jasnoćom, osvajala je i njemačke i strane slušatelje, jer je u Münchenu studirao i veliki broj stranaca. Napokon i težina samog sadržaja Rahnerovih razmatranja, uz uobičajene nordijske verbalne magle, nije moglo oduševiti staru Romanovu publiku.

Rahnerov je naime način izlaganja bio težak za razumijevanje. Rečenice su mu predugačke i komplicirane, izpunjene brojnim sporednim i umetnutim klauzama te nabijene mislima, pa ih nije bilo lako pratiti od početka do kraja. Čekajući glavni glagol tek na kraju govorne periode, već si zaboravio polaznu ideju. Rahner nije znao za retoričke figure, a stil je njegova diskursa zamarao monotonošću i suhoparnošću. Duboki je Rahnerov bas, doduše, bio ugodan, ali ne i melodiozan. Prosječno slušateljstvo u auli nije pokazivalo neko oduševljenje.

Dokora je još jedan razlog pospješio Rahnerov odlazak iz Münchena. Uz već slavnoga Rahnera vezao se je jedan uzki krug učenika, i to najviše mladih teologa koji su se spremali za postizanje akademskih naslova. Oni su željeli doktorirati upravo kod Rahnera, što se je i njemu sviđalo. No, odgovor bogoslovnoga fakulteta u Münchenu je glasio: doktorat iz teologije se može postići samo kod profesora teologije i na teološkom, a ne na filozofskom fakultetu. Rahnera i njegove

doktorande je to teško pogodilo pa su počeli mrmljati i stvarati nezadovoljstvo na sveučilištu.

To je navelo profesora Düriga, dekana bogoslovnog fakulteta, da nam – motu proprio, javno i službeno – priopći kako teološki fakultet nema ništa protiv časnog i uglednog profesora Rahnera, ali po zakonskim propisima nije moguće prenositi kompetencije jednoga fakulteta na drugi. O tom sam pitanju razgovarao i sa svojim bivšim profesorom iz Zagreba, dr. Wilimom Keilbach, koji je tada na filozofskom fakultetu glavnoga bavarskoga sveučilišta predavao predmet »psihologija religije« i s kojim sam se često viđao. On mi je potvrdio izpravnost odluke teološkoga fakulteta. Moj mentor iz pastoralke prof. Weber također mi je potvrdio da je spomenuta uzkrata pravi razlog Rahnerova nezadovoljstva.

Ogorčeni Rahner – razočaran pomanjkanjem slušateljstva i »nesusretljivošću« kolega s teologije – dao je ostavku na svoju službu u Münchenu te prešao na sveučilište Münster, gdje je do umirovljenja (1971.) predavao dogmatiku na teološkom fakultetu i obavljao brojne doktorske promocije.

Učenici, suputnici i protivnici

Kao javni i renomirani djelatnik te veoma angažirani profesor jasno je da je Rahner imao veliki broj učenika, prijatelja, suradnika, pa i protivnika. Općenito govoreći, on je nalazio svoje pristaše na tzv. naprednom i lijevom krilu katoličkih i evangeličkih teologa, a osporavatelje u tzv. tradicionalističkom ili konzervativnom taboru bogoslovske zajednice. Primjera radi spomenut ću samo neka poznatija imena iz oba tabora te neke neutralne, odnosno bivše suputnike.

Jedan od prvih i najpoznatijih Rahnerovih učenika jest münsterski profesor Johann Baptist Metz. On je poznat kao promicatelj političke ili eshatološke teologije. Ostao je stalno prijatelj i suradnik svoga profesora. Isto tako i prof. Heinrich Vorgrimler, koji je napisao i obširnu Rahnerovu biografiju. Rahnerov učenik i neko vrijeme asistent jest i kardinal Karl Lehmann, sada biskup u Mainzu i predsjednik Njemačke biskupske konferencije. Prijatelj našeg teologa je bio i kard. Döpfner iz Münchena, pa i bečki kardinal König, koji je upravo ovih dana umro u 99-toj godini života.

Premda mu nije bio učenik, s Rahnerom je surađivao i prijateljevao i švicarski teolog Hans Küng. Zajedno su pokrenuli Concilium i surađivali u mnogim edicijama te kao koncilski periti. Ipak su im se putovi razišli kad je Küng skrenuo odviše lijevo te od Crkve bio dezavuiran kao katolički teolog. Današnji kardinal i prefekt Kongregacije za nauk vjere Josef Ratzinger bio je na Koncilu Rahnerov suradnik, no i s njime se je razišao jer je ovaj krenuo previše desno. Ratzinger ne odobrava krhku pokoncilsku ekvilibristiku ni kod Rahnera ni kod ostalih.

Spočetka sudrug u bogoslovlju i u isusovačkom redu švicarski teolog Hans Urs von Balthasar (jednu godinu mlađi od Karla), svestrano obrazovan pisac na

njemačkome i francuskome, teolog estetike i osnivač jednoga svjetovnog instituta, premda na početku oduševljen Rahnerom, nije ga mogao dugo pratiti, te je prešao u suprotni tabor. Balthasar je poštivao tradiciju i crkveni auktoritet, nije hlepio za modernošću: »Istinsko kršćanstvo nasreću nikada nije bilo u modi«, izjavio je (*Klarstellungen*). Kao ustuk na Concilium utemeljio je međunarodni katol. časopis *Communio*, koji ipak nije doživio reputaciju Conciliuma. Kritizirajući ostale napredne teologe, Balthasar nije štedio ni Rahnera (*Cordula*, 1966).

Francuski filozof Jacques *Maritain* nije nikad bio Rahnerov suputnik, ali je svoj neotomizam sasvim otvorio novome svijetu. U svojim brojnim djelima ovaj se humanist pošteno trudi ići ukorak sa suvremenicima. No, izazvan pretjeranim kultom moderniteta, Maritain se je uzprotivio i nekim Rahnerovim stavovima (*Le paysan de la Garonne*). Jednako tako je postupio i njemački filozof kršćanske inspiracije Dietrich von *Hildebrandt* u poznatoj knjizi »Das trojanische Pferd ...« I talijanski pisac *Cornelio Fabrio*, uza sva priznanja Rahneru, zamjerio mu je pretjeranu antropocentričnost (*La svolta antropologica di K. Rahner*, Milano 1974).

*

Kako vidimo, Karl Rahner je imao brojne sljedbenike i mnoge suputnike, ali i osporavatelje. Među mojim profesorima na Münchenskoj teologiji Rahner je kod nekih uživao otvorene simpatije (kao kod Friesa), ali je stekao i ozbiljne kritičare (kao sadašnjeg kardinala Scheffczyka). Na neki je način bio »signum contradictio- nis«.

Koje je njegovo pravo mjesto u teologiji XX stoljeća? Mora se objektivno priznati – prvorazredno. Bio je teolog izkrene ljubavi prama Kristu, ali i prama čovjeku kao kršteniku ili pak bezimenom kršćaninu. U svojim revnim i trajnim pokušajima posadašjenja crkvenog života i nauka nije mogao posvema uspjeti. Zbog svoga teškoga načina govora i pisanja ostao je nedostupan običnoj vjerničkoj masi. Ipak se ne može reći da je bio negativac. Njegova djela doduše nisu literarna ni poetska »strofa«, ali još manje katastrofa.

U sudbonosnim i burnim zbivanjima prošloga stoljeća Crkva nije imala u svojim redovima uplivnijeg, sposobnijeg i zauzetijeg teologa. U koncilskim i pokoncilskim olujama Rahner je doprinio svoj udio u osvjetlivanju tamnih bezpuća konzervativizma, sekularizma i modernizma. Kao i svaki olujnik nosio je na svojim krilima protuslovne signale, po kalupu »chaire-obscur«.

Ostao je nezaboravljen zato što je uistinu nezaboravan.

Split, 30. 03. 2004.